

эмоцыю, якая перадаецца пры дапамозе вобразнага ўстойлівага звароту з адпаведным значэннем: *Столькі людзей **нашышкаецца** ў аўтобус – не прадыхнеш (нашышкаца ‘набіцца’); **Грат садануў**, хоць грабі лапатай (садануць ‘раптоўна выпасці ў вялікай колькасці’) і інш. Такі тып сувязі актуалізатара з ацэначнай лексмай характэрны для дзеясловаў.*

4. **Адчужэнне.** Яго прынцып заключаецца ў фармалізацыі моўнымі сродкамі адчужальных адносін да аб’екта намінацыі. Такія адносіны, як правіла, выражаюць жаданне моўцы адмежавацца, адасобіць сябе ад названых рэалій і, адпаведна, нясуць выразную эмацыйна адмоўную маркіроўку за кошт актуалізацыі пачуццяў грэбавання, пагарды і г.д. Асноўныя формы моўнага ўвасаблення эмоцыі негатыўнай адчужанасці – займеннікі кшталту *нейкі, гэtki* і г.д.: *Прышоў да іх некі **кадаўбянік** (кадаўбянік ‘няўдалы чалавек, які мае загану’); *Наварыла ты нейкай кісляціны (кісляціна ‘надта кіслая страва’); **Выбралі гэткую дзяндзеру!** (дзяндзера ‘няўклюд, недарэка, расцяпа’) і інш. Да вылучальных адносін, з пэўным дапушчэннем, можна аднесці і пашыраныя выпадкі выражэння ацэначнага зместу за кошт лексічных формул, у аснове якіх ляжыць інверсія: *Манюка ён. От жа ж і манюка ты!; Навалач ты, прэч адсюль!; Напузырылася я, цяпер магу ня есці да раніцы, а таксама **От крывежына нішчасная, некуды папёрся!** (крывежына ‘хто крывы’) і інш.***

Літаратура

1. Лукьянова, Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 227 с.
2. Колшанский, Г. В. Контекстная семантика / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 149 с.
3. Балли, Ш. Французская стилистика: Пер. с франц. / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. Т. 1 – 5 / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979 – 1986.

Г.К. Семянькова (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава)

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З СЕМАЙ ‘ПАВОДЗІНЫ ЧАЛАВЕКА’ У ГАВОРКАХ ЖЫХАРОЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Ключавыя словы: фразеалагізм, фразеалагічная адзінка, фразеалогія, фразеаграфія, рэгіянальны фразеалагізм, рэгіянальная фразеалогія.

Нацыянальная і культурная спецыфіка кожнай мовы найперш выяўляецца праз яе фразеалагічныя сродкі, што ўтрымліваюць багатую інфармацыю, якая дапамагае зразумець асаблівасці матэрыяльнага і духоўнага жыцця пэўнай этнічнай супольнасці [1, с. 17]. Антрапацэнтрызм фразеалагізмаў заключаецца ў іх магчымасці апісваць розныя бакі

чалавечага жыцця. Устойлівыя выразы дазваляюць убачыць унутраны свет асобы, яе маральныя каштоўнасці, асаблівасці адносін з іншымі людзьмі, у тым ліку ў сям’і.

Рэгіянальная фразеалогія мае ў сваім складзе значную колькасць адзінак, што характарызуюць паводзіны чалавека. Мэтай нашай публікацыі з’яўляецца аналіз такіх фразеалагізмаў з боку семантыкі і функцыянальна-стылістычнай афарбоўкі, выяўленне асаблівасцяў спалучальнасці іх з іншымі кампанентамі ў сказе і тэксце. Актуальнасць праведзенага даследавання прадыктавана адсутнасцю ў айчынным мовазнаўстве навуковых прац, прысвечаных аналізу рэгіянальных фразеалагічных адзінак, што бытуюць на тэрыторыі Віцебскай вобласці.

Матэрыялам паслужылі прыклады, сабраныя ў 2020 – 2021 гг. на тэрыторыі Бешанковіцкага, Верхнядзвінскага, Гарадоцкага, Глыбоцкага, Лепельскага, Лёзненскага, Міёрскага, Полацкага, Расонскага, Талачынскага, Ушацкага, Чашніцкага, Шаркаўшчынскага раёнаў Віцебскай вобласці палявым метадам – шляхам апытання мясцовых сельскіх жыхароў.

Заўважана, што сярод сабранага матэрыялу значная доля належыць адзінкам, якія апісваюць паводзіны чалавека, звязаныя з яго працай і адносінамі да яе. Да названых выказаў намі аднесены наступныя:

Капейку мыць. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Працаваць за невялікі заробак. *Мой сусед не мае пастаяннага заробку, зрэдку капейку мые, прадаючы прыезджым венікі для бані* (а/г Бабінавічы Лёзненскі р-н).

Насіцца як банны венік. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пра чалавека, які шмат чаго робіць, не сядзіць на месцы, знаходзіцца ў пастаянным руху. *У мяне столькі спраў на выхадных! Бульбу збіраем ся акучваць, у ягады хачу схадзіць, дзяцей трэба вымыць, у хаце прыбраць. Буду насіцца як банны венік, каб усё паспець* (а/г Бабінавічы Лёзненскі р-н).

Сядзець як дзяўбло. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пра абыякавага, гультаяватага чалавека, які нічога не робіць. *Ужо скоро поўдзень, у печы не палена, а ён сядзіць як дзяўбло!* (в. Паўазер’е Бешанковіцкі раён).

Хадзіць па дурных балах. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Нічога карыснага не рабіць, ленавацца. *Хоць бы дровы накалоў, а то цэлы дзень ходзіш па дурных балах* (в. Ліпавец Ушацкі р-н).

Шчаўе акучваць. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Нічога не рабіць. *Пятрок цэлымі днямі шчаўе акучвае, хоць бы што матцы ў агародзе памог ці бацьку з касьбой!* (в. Соржыца Бешанковіцкі р-н).

У склад такіх фразеалагізмаў часам уваходзяць адзінкі, што не ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове і не зафіксаваны ў

лексікаграфічных і фразеаграфічных крыніцах (для фразеалогіі такая з’ява не ўнікальная: узгадаем выразы *лынцы біць, бібікі біць, біць тылылы*):

Жыць балмаччу. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пра чалавека, які жыве абы-як, нічога не робіць. – *Лацвей майму суседу: жыве балмаччу, усё жонка за яго робіць* (в. Бачэйкава, в. Буй Бешанковіцкі р-н).

У беларусаў пашанай карыстаецца любая праца, таму яны з павагай адносяцца да руплівага, цягавітага, адказнага чалавека і з асуджэннем ставяцца да абыякавых, гультаяватых людзей, да тых, хто нічога не робіць, нічым не заняты. Сказанае выразна ілюструюць прыведзеныя вышэй фразеалагічныя адзінкі.

У рэгіянальным матэрыяле выяўлены фразеалагізмы, што характарызуць іншыя паводзіны чалавека. Разгледзім прыклады:

Адважнай вады выпіць. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пра смелага чалавека, які нічога не баіцца. *Ты, відаць, адважнай вады выпіў, што так рэзка гаварыў з суседам* (в. Соржыца Бешанковіцкі р-н).

Прадзіравіць вочы. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Надакучыць. *Колькі ты будзеш тут хадзіць? Усе вочы прадзіравіў! Ідзі адсюль!* (в. Адамава Шаркаўшчынскі р-н).

Як з зайцам навыверадкі бегаць. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Рабіць нешта дарэмнае, што не прынясе поспеху. *І чаго ты рашыў з Іванам на руках мерыцца? Гэта ж як з зайцам навыверадкі бегаць! Ён [Іван]жа з малых гадоў і за плугам, і з касой. Здаровы, як бык!* (Паўазер’е Бешанковіцкі р-н).

У кулак шаптаць. Баяцца, каб іншыя не даведаліся аб дрэнных, недастойных паводзінах або дзеяннях. *Наста, ты ўсё жыццё ў кулак шэпчаш, саромішся сваіх учынкаў і баішся, каб людзі пра іх не празналі. Думаеш святой на той свет пайсці?* (в. Краўцы Верхнядзвінскі раён).

У беларускай фразеаграфіі зафіксавана адзінка з элементам кулак, але з іншым прыфраземным кампанентам і з іншым значэннем:

У кулак (*смяяцца, хіхікаць* і пад.). *Акал. Разм. Ціха і непрыкметна. Сін.: у бараду; у вус; у рукаў. Тыя, што і раней яго [Лукавічына] зналі, пасмейваюцца ў кулак і зайздросцяць яго спрыту, але маўчаць.* Крапіва. *Хітруган гэты і лаўкач, Алейнік, зваліў свой клопат на мяне і цяпер хіхікае ў кулак.* Шамякін [2, с. 547].

Як відаць з прыкладаў, усе фразеалагічныя адзінкі – літаратурныя і рэгіянальныя – са словам *кулак* маюць у сваім значэнні элемент неадкрытасці, прыхаванасці пэўных дзеянняў.

Разгледзім іншы прыклад:

Крылы складваць. Класціся спаць. *Зімой мы ўжо а восьмай гадзіне крылы складваем. А што рабіць, калі цямнее рана?* (в. Краўцы Верхнядзвінскі раён).

У беларускай фразеаграфіі, у прыватнасці ў “Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы” І.Я. Лепешава, зафіксаваны фразеалагізм *складаць (скласці) крылы (крылле)*, але з іншай семантыкай:

Складаць (скласці) крылы (крылле). Разм. Часцей неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пераставаць дзейнічаць. Сін.: складваць рукі (у 1 знач.). *Трымайся, дарагі! Устань!.. Не трэба крылы складаць у барацьбе. Устань! Куляшоў. Мікіта бачыў Васю навывлёт. Раіў сцішыцца, гвалту не паднімаць. Але Бліцкрыг крылаў не склаў. Толькі на гэты раз дзейнічаў хітрэй і асцярожней.* Навуменка [2, с. 343].

Паколькі літаратурны і рэгіянальны фразеалагізмы маюць агульнае ў значэнні (‘перастаць рухацца, сцішыцца’), то можна выказаць меркаванне аб мнагазначнасці ўстойлівага выраза *складаць (скласці) крылы (крылле)*, якая праяўляецца ў гаворках жыхароў Віцебшчыны.

Разгледзім іншы прыклад:

Браць на антабы. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Правакаваць. *Ты мяне, Васіль, на антабы не бяры! Не буду я з табой сварыцца з-за нейкай курыцы. Плот табе трэба направіць, каб мае куры ў твой агарод не лезлі!* (в. Канахі Міёрскі р-н).

Як відаць, у складзе прыведзенага вышэй фразеалагізма фіксуецца слова *антабы*, якое не ўжываецца ў сучаснай беларускай мове і не занатавана ў літаратурных і дыялектных лексікаграфічных крыніцах.

Такім чынам, сярод рэгіянальных фразеалагізмаў, што бытуюць на тэрыторыі Віцебшчыны, значная доля належыць адзінкам, якія характарызуюць адносіны чалавека да працы. У іх даецца негатыўная ацэнка нежаданню працаваць, абьякавым, несур’ёзным адносінам да працы. У фразеалагізмах, што апісваюць паводзіны чалавека, падкрэсліваюцца адмоўныя адносіны да тых, хто робіць нешта дарэмнае, непатрэбнае, да надакучлівых людзей, да тых, хто нешта ўтойвае ад іншых.

Асобныя рэгіянальныя фразеалагізмы адрозніваюцца ад сваіх літаратурных адпаведнікаў семантыкай (*крылы складаць*).

У складзе фразеалагізмаў фіксуюцца кампаненты, не занатаваныя ў літаратурных і дыялектных лексікаграфічных крыніцах (*антабы, бálмаччу, дзяўбло*), што падкрэслівае ўнікальнасць устойлівых спалучэнняў і неабходнасць іх далейшага збору і вывучэння.

Літаратура

1. Дзядова, А.С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі : манаграфія / А.С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2013. – 161 с.
2. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы / І.Я. Лепешаў. У 2 т. Т. 2. М – Я. – Мн.: Бел Эн, 1993. – 607 с.